

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ
(ՄԼՀ)

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՏԻՄՈԹԵՈՍ ԿՈՉԻ
ԵԹՈՎՊԵՐԵՆՈՎ ՊԱՀՊԱՆՎԱԾ ՆԱՍՏԱԿԸ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ
ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ներածություն.

Տիմոթոս Կուզը (457-477 թթ.) եղել է Ալեքսանդրիայի 26-րդ պատ-
րիարքը¹: Նա հատկապես հայտնի է Քաղկեդոնի ժողովի դեմ իր անգի-
ջում պայքարով, մի պայքար, որը շատ շուտով Ալեքսանդրիայում դրեց
Դպտի Ուղղափառ եկեղեցու հիմքերը, որը անջատվեց Բյուզանդական
Կայսերական Քաղկեդոնիկ եկեղեցուց և ձևավորվեց որպես ազգային
մի ինքնուրույն եկեղեցի, որը իրեն դիտում էր որպես Կյուրեղյան-Դիոս-
կորոսյան ավանդական ուղղափառ քրիստոսաբանության շարունա-
կողն ու պահպանը՝ ի տարբերություն կայսերական Քաղկեդոնիկ
(«նեստորական») բաժանարար քրիստոսաբանության²: Տիմոթեոս Կու-
զը պայքար է մղել նաև կթիկեանների դեմ և մշտապես շեշտել Քրիստո-
սի մարմնի մարդկանց համագո (նույնագո) և ճշմարիտ լինելը: Այդ եմ
վկայում ասորերենով պահպանված նրա մամակները ընդդեմ կտի-
կեանների³: Տիմոթեոս Կուզի երկերի հունարեն բնագրերը, բացի մի
քանի պատառիկներից, չեն պահպանվել: Նրա երկերը հասել են մեզ
հայերեն, ասորերեն, եթովպերեն և դպտիերեն թարգմանություններով:
Ինչպես հայտնի է Կուզի ամենաձավալուն և կարևոր դավանաբանա-
կան երկը՝ «Հակաճառությունը»՝ ուղղված Քաղկեդոնի ժողովի դավա-
բանական սահմանման և Լևոն պապի տոմարի դեմ, մեզ հասել է V դա-
րի հունաբան թարգմանությամբ և միայն մեկ ձեռագիրով (ձեռագիր №
1958, Մատենադարան, Երևան) 1908 թ. այն հրատարակվել է Լայպցի-
գում վարդապետներ Կարապետ Տեր-Սյրտչյանի և Երվանդ Տեր-Սի-
նասյանի կողմից⁴: Քաղկեդոնի ժողովի և Լևոնի տոմարի դեմ ուղղված
Կուզի մեկ այլ հակաճառական երկ պահպանվել է միայն ասորերեն
թարգմանությամբ (ձեռագիր Brit. Mus. Add. 1215b)⁵: Կուզի երկերի մեջ
մի բացառիկ տեղ է գրավում երեխաների մահվան վերաբերյալ եթով-
պերենով պահպանված մամակը, որը նույնպես մեզ է հասել միայն մեկ
ձեռագրով և մանրամասն պատկերացում է տալիս երեխաների հետ-

մահու վիճակի վերաբերյալ Տիմոթեոս Կուզի հայացքների մասին, հայացքներ, որոնք, իր ասելով, ինքը ժառանգել է իր նախորդներից՝ Կյուրեղ Ալեքսանդրացուց (Ալեքսանդրիայի պատրիարք, 412-444 թթ.) և Դիոսկորոս Ալեքսանդրացուց (Ալեքսանդրիայի պատրիարք, 444-451 թթ.):

Սույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնել երեխաների հետմահու ճակատագրի մասին Տիմոթեոս Կուզի հայացքները ըստ եթովպերենով պահպանված նրա եզակի մամակի, որը մա գրել էր մի քրիստոնյա կնոջ մխիթարության համար, քանի որ վերջինս իրար հետևից անսպասելիորեն կորցնելով իր երեք երեխաներին, մամակեր է հղել այն ժամանակ արքային գտնվող Տիմոթեոս Կուզին իր երեխաների անսպասելի մահվան մասին՝ բարձրաստիճան հոգևոր հովվից բացատրություն և մխիթարանք ստանալու ակնկալությամբ: Տիմոթեոսի այժմ միայն եթովպերենով առկա պատասխան մամակը թույլ է տալիս պատկերացում կազմել այն մասին, թե ինչպես էին V դարի քրիստոնյա Եգիպտոսում խորհում երեխաների հետմահու վիճակի վերաբերյալ և ինչպես էին իրենց հոգևոր հոտին մխիթարում այնպիսի առաջադեմ աստավածաբաններ և եկեղեցական հովիվներ, ինչպիսիք էին Դիոսկորոս Ալեքսանդրացին և Տիմոթեոս Կուզը:

Երեխաների մահվան մասին Կուզի մամակի եթովպերեն տեքստը անգլերեն թարգմանությամբ հրատարակվել է Getatchew Haile-ի կողմից՝ «Journal of Theological Studies» հանդեսի 38-րդ համարում (1987 թ.)⁶: Հրատարակչը եթովպերեն տեքստը վերցրել է EMMML (Ethiopian Manuscript Microfilm Library) 6307 համարը կրող մի անտիպ ձեռագրի միկրոժապավենից, մի ձեռագիր, որը պատկանում է Yājju-ում (Ոլլո՝ Կենտրոնական Եթովպիա) գտնվող Լըդետա եկեղեցուն⁷: Ձեռագիրը գրվել է XVI դարում և ունի 81 թերթ⁸: Այն պարունակում է. 1) հայրության վերաբերյալ մի երկի հատված, թերեր 2r-3v⁹, 2) երեք թերթ Ալեքսանդր Մակեդոնացու վերաբերյալ մի պատմության սկզբից, թերթեր 4r-6v¹⁰, 3) Անտիոքոսի կողմից տրվող հարցերի երկու ժողովածու և Աթանաս Ալեքսանդրացու պատասխանները այդ հարցերին. ա) 7r-32v եր. ք) թերթեր 33r-46v¹¹, 4) Տիմոթեոս Կուզի մամակը երեխաների մահվան մասին, թերթեր 46v-47v և 49r-54v¹², 5) պատմությունների մի ժողովածու, որոնց նպատակն է վշտահարներին մխիթարել: Ժողովածուն կազմվել է Երուսաղեմի եպիսկոպոս Եղիայի կողմից, թերթեր 54v, 48rv և 55r-78v¹³, 6) մի գովերք ուղղված Հիսուս Քրիստոսին, թերթ 79rv¹⁴, և վերջապես՝ 7) մի կողմից արևելյան վերդապետների անունների մի երկար ցուցակով, ովքեր ենթադրաբար թարգմանել են «այս գիրքը», թերթեր 79v-80v¹⁵:

Ներկայացված ձեռագրում պահպանված Տիմոթեոս Կուզի նամակը սկսվում է մի ներածությամբ, որը չի պատկանում Տիմոթեոսի գրչին: Այդ ներածությունը գրվել է թերևս մեկ այլ ձեռագրի կամ ժողովածուի կազմողի կամ գրչի կողմից, որտեղից այս ձեռագրի մեջ է ներառվել Տիմոթեոսի նամակը, կամ էլ այն գրվել է հենց այս ձեռագրը կազմողի կողմից¹⁶: Հետաքրքրական է, որ ներածությունում մեջբերվում է Տիմոթեոս Կուզին պատկանող մի նախադասություն, որը սակայն բուն նամակի տեքստում բացակայում է¹⁷: Ներածությունից տեղեկանում ենք, որ Տիմոթեոս Կուզի մխիթարական նամակը ուղղված է եղել Արքիկեյա անունով մի կնոջ, ով շատ կարճ ժամանակահատվածում իրար հետևից կորցրել էր իր երեք երեխաներին, այն ժամանակ երբ իր ամուսինը գտնվում էր առևտրական ճանապարհորդությունում¹⁸: Այդ կինը նամակ է հղում Կուզին, նրանից իր երեխաների վաղաժամ մահվան մասին աստվածաբանական և հովվական մխիթարություն ստանալու ակնկալությամբ: Կուզը պատասխանում է կնոջ նամակին իր աքսորավայր Գանգրայից, որտեղ 451 թ. աքսորվել էր նաև նրա նախորդը՝ Ալեքսանդրիայի պատրիարք Դիոսկորոսը:

Տիմոթեոսի պատասխան նամակը արտահայտություն է անապատի հայրերի Եգիպտոսում գերիշխող դարցած այն տեսակետի մասին, որ մարդը ծնվում է Աստծո արքայությամբ և ոչ թե այս անցողիկ աշխարհում երկրային կյանքը վայելու համար: Մարդ որքան երիտասարդ է մահանում, այնքան ավելի լավ, քանի որ նա մահանում է առանց մեղքերի: Եթե մարդ երկար է ապրում, ապա անհրաժեշտ է, որ նա ընտրի վանական կյանքը երկրային կյանքի գայթակղություններից իր ապահովության համար: Եթե նա այդ չի անում, ապա կարող է այս աշխարհում շատ վշտերի և գայթակղությունների ենթարկվել, որոնք կարող են մարդուն ստիպել մեղքեր գործել և այդպիսով կարող են զրկել նրան Աստծո գալիք արքայությունը ժառանգելուց¹⁹:

Տիմոթեոսը իր նամակում հիշատակում է Կյուրեղ և Դիոսկորոս Ալեքսանդրացիներին, ինչը ցույց է տալիս նրա խորին հարգանքը իր նախորդների՝ որպես իր ուսուցիչների նկատմամբ և նրանց աստվածաբանական հայացքների՝ Կուզի հետևորդ լինելը: Տիմոթեոսը իր նամակում հիշատակում է նաև Լոնգինոսին, ով ասկետական կյանքով ապրող Կիլիկիայից սերող մի մենակյաց էր: Նա եկել և բնակություն էր հաստատել Ալեքսանդրիայի շրջակայքում և բազմաթիվ հրաշքներ էր գործել՝ հիվանդներին բուժելով և մահացածներին հարություն տալով²⁰: Լոնգինոսը Լևոնի տոմարի համոզված հակառակորդն էր (ինչը կարող էր ենթադրել նաև Կուզի սույն նամակում) և Տիմոթեոս Կուզի որպես Պատրիարք ընտրության և օծման ժամանակ վանականների գլխավոր առաջնորդներից մեկը²¹:

Նամակի բովանդակության վերլուծությունը.

Տիմոթեոսը իր մխիթարական նամակի սկզբում գրում է (թերթ 47), որ իր երեխաներին անսպասելիորեն իրար հետևից կորցրած կնոջ նամակը ստանալով, ընթերցել է այն երկար արտասպելով, քանի որ նամակի բառերը այնքան վշտագին էին, որ կարող էին ստիպել անգամ «մեծ քարերին սարսռալ» և «արտասուքի գետեր» հոսեցնել նրանցից²²: Տիմոթեոսը գրում է, որ այն ժամանակ, երբ ինքը նույնպես խիստ վշտացած էր երեխաների մահվան կապակցությամբ, այնքան վշտացած, որ կարծես տեսնում էր երեխաների դիերը իր առջև, լսում է իրեն զգուշացնող Արարչի ձայնը. «Ով մարդ, միթե դու կարծում ես, որ քո մեղմ գթասրտությունը ավելի մեծ է քան ինը: Արդյո՞ք դու ինձ այնպիսի մեկն ես կարծում, որը ոչ կարեկցում ունի... ոչ էլ մխիթարություն: «Մի արգելիր այդ մանուկներին գալ ինձ մոտ, որովհետև երկնքի արքայությունը այդպիսինն է» (հմմտ. Մարկոս 10.14)²³: Արդեն իր իսկ նամակի սկզբում Կուզը հղում է կատարում Մարկոսի ավետարանի X գլխի 14-րդ համարի այն հիմնական գաղափարի վրա, որ Աստծո արքայությունը երեխաներին է պատկանում, և այդտեղից էլ բխեցնում է իր մխիթարական նամակի այն գլխավոր գաղափարը, որ մահացած երեխաները Աստծո արքայությանն են պատկանում: Կուզը շարունակում է գրել, որ իր լսած Աստծո ձայնը ստիպեց իրեն սփափվել իր խոր վշտից և գրել այս մխիթարական նամակը անսփոփ կնոջը (թերթ 47v)²⁴: Իր մխիթարական խոսքը սկսելուց առաջ Տիմոթեոսը մի քանի հատվածներ է մեջբերում իրեն ուղղված կնոջ նամակից: Կինը գրում է, որ ինքը երեք երեխա ուներ, որոնց կյանքը անսպասելիորեն ավարտվեց և որ իր վիշտը ավելի մեծ է քան Հոբինը²⁵: Հորը կորցրեց իր երեխաներին միանգամից, որովհետև նրանք միասին մահացան, իսկ ինքը կորցրեց իր երեխաներին իրար հետևից, աստիճանաբար: Երբ ինքը ցանկանում էր առաջին մանկան մահվան կապակցությամբ իր սիրտը մխիթարել, հանկարծ, առանց իր իմացության, հիվանդանում և մահանում է երրորդ երեխան: Կինը բողոքում է, որ Աստված վերցրել է իր երեք երեխաներին էլ, որ իր սիրտը կոտրված է և իր վիշտը անչափ մեծ է և անմխիթարելի: Կուզը նախապես մեջբերում է անսփոփ մոր խոսքերը, որպեսզի ցույց տա, թե ինչպիսի անմխիթար և տխուր վիճակում է նա՝ որպես իր երեք երեխաներին անսպասելիորեն կորցրած մայր:

Կնոջ նամակի մեջբերումներ կատարելուց հետո Կուզը սկսում է մխիթարել նրան՝ կնոջն ուղղելով իր հայրական խոսքը (թերթ 49v). «Այժմ լսիր, ո՛վ իմ դուստր, թե ես քեզ ինչ եմ ասում և ականջ դիր քո հոր խոսքերին»²⁶: Իր մխիթարական խոսքը Կուզը սկսում է՝ կնոջ ուշադրությունը դաշակի և նրան ծնողների կողմից հանձնված երեխայի օրինակի վրա հրավիրելով: Այն բանից հետո, երբ դաշակը երեխային մեծ

դժվարությամբ ամեն գիշեր անքուն խնամել և իր սեփական կաթով սնուցել է, գալիս են որոշ ժամանակ անց երեխայի ծնողները, որպեսզի նրան դայակից վերցնեն: Եթե դայակը փորձի ծնողներին դիմակայել, որպեսզի նրանք չվերցնեն երեխային, ապա անշուշտ ծնողները կասեն. «Ո՛վ վ կիմ, ահա, դու կատարել ես քո պարտքը, այնպես որ քո չարչարանքի գինը պետք է վճարվի»²⁷: Նույն օրինակով, ըստ Կուզի, Աստված այն կնոջը, ում երեք երեխաները անապասելիորեն մահացել են, դայակ և խնամող է դարձրել իր երեխաների համար²⁸: Դայակի և նրան հանձնված երեխայի օրինակով Կուզը կամենում է ցույց տալ, որ Աստված ի գործու է վերցնել կնոջ երեխաներին երբ կամենա, որպես այդ երեխաների բուն արարիչն ու ծնողը, ինչպես երեխայի իսկական ծնողներն են մի ինչ որ ժամանակ այն վերցնում երեխային դայակից: Սա շատ հետաքրքիր գաղափար է: Այս օրինակով Տիմոթեոս Կուզը ցույց է տալիս, որ ծնողները զուտ ժամանակավոր խնամատարներ և դայակներ են իրենց երեխաների համար, որոնք հանձնված են նրանց Աստծո, երեխաների միակ իրական ծնողի և արարչի կողմից, և որ ծնողները չունեն իրավունք տնօրինելու իրենց երեխաների ճակատագիրը, այլ միայն Աստված կարող է, որպես նրանց միակ արարիչն ու տերը, որոշել, թե երբ և որ տարիքում պետք է երեխան վերացվի իր ժամանակավոր երկրային խնամքից: Ծնողները պետք է գիտակցեն և չդիմակայեն իրենց տրտունջներով Աստծուն, քանի որ Աստված՝ որպես կատարյալ բարիք, միայն բարին է կամենում երեխաների համար, երբ վերցնում է նրան իրենց ծնողներից, և այդ բարին երեխաներին անում է ժամանակավոր երկրային կյանքից դեպի անվախճան երկնային կյանքը, ուր այլևս չկա ահ և տառապանք:

Ըստ Տիմոթեոսի՝ իր երեխաներին կորցրած կիներ իր տրտունջով, թե ինչու իր երեխաները չմահացան մեկ օրում, ինչպես Հոբի երեխաները, դիմակայում է Աստծուն, հատկապես, երբ վերջինս կամենում էր իր արքայությունը տանել կնոջ երեխաներին: Տիմոթեոսը փորձում է բացատրել կնոջը իր երեխաների ոչ թե միանգամից, այլ իրար հետևից մահանալու պատճառը և անում է այդ հետևյալ կերպ. «Քանի որ քո երեխաները երիտասարդ էին, նրանք սիրում էին իրար: Այս պատճառով, երբ մեկը մյուսից առաջ մահացավ և տեսավ այն երկնային ուրախությունն ու երջանկությունը, նա խնդրեց Աստծուն, որ իր եղբայրը գա և հետևի իրեն դեպի այն վայրը, ուր ինքն է, և զվարճանա իր հետ միասին (թերթ 49v) այդ բարի (կանաչ վայրում): Նմանապես այս երկրորդ (երեխան) խնդրեց (Աստծուն) երրորդի համար: Այսպես Աստված իրագործեց նրանց ցանկությունը»²⁹:

Տիմոթեոս Կուզը ցանկանում է մխիթարել վշտահար կնոջը, գրելով, որ այն ժամանակ, երբ ոմանք «շատ դրամ և բազմաթիվ նվերներ

են բերում արքաներին, որպեսզի նրանք իրենց երեխաներին ինչ-ինչ ասպետական կոչումներ շնորհեն», ապա նրա երեխաները արդեն իսկ իրենց մահվանից հետո դասվել են երկնային հրեշտակների շարքը, և նրանք, թագեր կրելով, գալու են Արքա Քրիստոսի հետ, երբ նա գա իր փառքով³⁰։ Այդ պատճառով կինը պետք է չվշտանա, որ իր երեխաներին այս անցողիկ աշխարհի հաճույքները վայելիս չի տեսնում։ Մեկ այլ հիմնավորում երեխաների վաղաժամ մահվան համար կարելի է տեսնել Կուգի այն պնդման մեջ, որ մահվան միջոցով երեխաները ազատվում են անցավոր երկրային կյանքի վտանգներից, որովհետև անգամ այն ժամանակ, երբ նրանք այս անցողիկ աշխարհի որևէ արքայի են ծառայում, այսինքն հասել են փառքի և պատվի որոշակի աստիճանի երկրային կյանքում, կարող են վնաս կրել որևէ մեկից և այդ դեպքում երկրային փառքը այլևս չի օգնի նրանց։ Կնոջ երեխաները մահացան նաև այն պատճառով, որ երկրի և երկնքի Արքան կամեցավ զարդարել նրանց երկնային արքայության թագերով։ Հետևաբար, կնոջ այն բողոքները, թե իր երեխաների մահվան պատճառով իր սերունդը կդադարի, կամ թե այլևս չի լինի որևէ մեկը իր տիրույթները ապագայում դեկավարելու համար, որի հետևանքով իրենց ընտանիքի մասին այլևս ոչ ոք չի հիշի (այս աշխարհում), արդարացված չեն։ Եթե երեխաների մայրը չդադարի վշտանալ և չհասկանա, որ իր երեխաները իրենց մահվանից հետո երկնային արքայությունում շատ ավելի լավ են զգում իրենց, քան երկրի վրա, ապա դա նշանակում է, որ նա դիմակայում է Աստծո երկնային արքայությանը և հավիտենական կյանքին։ Այս կապակցությամբ Տիմոթեոս Կուզը հարցնում է կնոջը. «Ուզում եք (թերթ 50v) դուք (կինը և իր մերձավորները) անունները երկրի վրա ունենալ, որոնք գնում կորչում են ինչպես ծուխը և ատում եք այն աշխարհը, որը ապրում է հավիտյան և այն արքայությունը, որը երբեք չի վերանա, որտեղ ո՛չ հիվանդություն կա, ո՛չ մահ, ո՛չ սով և ո՛չ էլ ծարավ»³¹։ Այսպիսով, Տիմոթեոս Կուզը երկրային անցողիկ կյանքին հակադրում է երկնային հավիտենական և տառապանքներից զուրկ կյանքը, և արդարացնում դրանով երեխաների մահը որպես վաղաժամ ազատություն, երկրային անցողիկ կյանքին հակադրում է երկնային հավիտենական և տառապանքներից զուրկ կյանքը և արդարացնում դրանով երեխաների մահը՝ որպես վաղաժամ ազատություն երկրային անցավոր և գայթակղություններով ու վտանգներով լեցուն կյանքից, և անցում դեպի երկրային հավիտենական, խաղաղ և անչարչար կյանքը։ Երբ կինը տեսնում է հարևանների կամ իր գավառի բնակիչների երեխաներին՝ գեղեցիկ զգեստներ հագած, խաղալիս և ուրխանալիս, և երբ այդ ժամանակ սատանան նրա սրտում անեծք և կշտամբանք է ծնում³², կինը պետք է սատանային, ըստ Տիմոթեոս Կուգի, հետևյալ պատասխանը տա՝ իր սիր-

տը համակած կշտամբանքն ու դժգոհությունը հեռու պահելու համար. «Ինչ ինձ է վերաբերում, եթե ես ուզեման տեսնել իմ երեխաներին, ապա շատ շուտով ես չեմ մնա նրանցից բաժանված, ովքեր հեռու են ինձնից: Եթե ես արժան եմ տեսնելու նրանց երկնքի արքայությունում, ապա ես նրանցից հեռու չեմ հավիտեան»³³: Սրանով Տիմոթեոս Կուզը կնոջը ցույց է տալիս, որ ինքը նույնպես հնարավորություն ունի իր երեխաներին միանալու երկնային արքայության մեջ, ինչը իր հերթին նշանակում է, որ ինքը ամենակին հավիտենապես անջատված չէ իր երեխաներից, այլ իր մահից հետո կարող է տեսնել նրանց և լինել նրանց հետ հավիտյան: Հետևաբար, կինը չպետք է դժգոհության որևէ պատճառ ունենա, թե ինքը հավիտենապես կորցրել է իր երեխաներին, քանի որ դրանով նա կշտամբում է հենց իրեն՝ ամենակարող Աստծուն, ով շատ ավելի լավ գիտի, թե ինչ է օգտակար յուրաքանչյուր մարդու կամ մեզնից յուրաքանչյուրի համար (թերթ 50v), քան թե մենք գիտենք, թե ինչն է կարևոր մեզ համար: Այս իսկ պատճառով կինը պետք է ապավինի Աստծուն, ինչպես Պետրոս առաքյալն է ուսուցանում. «Ձեր բոլոր հոգսերը նրա վրա գցեք, որովհետև նա է, որ հոգում է ձեր մասին» (1 Պետրոս 5.7)³⁴:

Այն, որ Տիմոթեոս Կուզի հայացքները երեխաների վաղաժամ մահվան մասին՝ որպես նրանց ազատում անցավոր կյանքի և որպես անցում դեպի երկնային հավիտենական և անհոգ կյանքը, նույնական են նրա նախորդի՝ Դիոսկորոս Ալեքսանդրացու հետ, երևում է այն բանից, որ Տիմոթեոսը վշտահար կնոջը մխիթարել շարունակելու համար, մի պատմություն է պատմում մի երեխայի մահվան մասին, որն նրան ինքը՝ Դիոսկորոսն էր պատմել: Այս պատմության մեջ կարևոր դեր է խաղում հայր Լոնգինոսը, ով նաև հայտնի էր դարձել և «մարտիրոս» անվանվել այն բանի պատճառով, որ նա պատռել և շարտել էր «հերետիկոս»³⁵ Լևոնի տոմարը: Պատմության մեջ խոսքը գնում է աշխարհիկ մի մարդու մասին, ով սովորություն ուներ միշտ հայր Լոնգինոսի մոտ գալու և նրանից օրհնություն ստանալու: Նա վատահում էր հայր Լոնգինոսին վերջինիս սեմ հավատի համար: Այս աշխարհիկ մարդը ուներ մի որդի: Երբ նա մի անգամ որդու հետ միասին հայր Լոնգինոսի մոտ էր գալիս, հանկարծ ճանապարհին հայտնվում է մի օձ, և խայթում երեխայի ոտքերը: Երեխան անմիջապես մահանում է: Երեխայի հայրը, սիրելով Քրիստոսին (թերթ 51r), «ղնում է իր հոգսը Աստծո վրա» և բերում իր մահացած որդուն այն ժամանակ Ալեքսանդրիայում ապրող հայր Լոնգինոսի մոտ, նրանից, ըստ սովորության, օրհնություն ստանալու համար: Հայրը հագիվ էր գալում իրեն չարտաավելու համար: Երբ հայր Լոնգինոսը բացում է երեխայի հոր կողմից թակվող դուռը և նրան ընդհառաջ գալիս ցնծալով, տեսնում է մահացած երեխային, ում

գրկում էր իր մոտ եկած հայրը, և բռնում ձեռքերով, նրան հորից վերցնելու համար: Այդ պահին երեխան հարություն է առնում և բղավում իր հոր վրա, ասելով, որ այս անգամ ինքը չպետք է գար հայր Լոնգհինոսի մոտ, որովհետև այդ դեպքում ինքը ստիպված չէր լինի իր «քաղցր քնից զարթնել»: Երեխան պատմում է, որ իր մահվանից հետո ինքը մի այնպիսի վայր էր եկել, որտեղ ամեն ինչ այնպես կանաչ և փառահեղ էր, որ ոչ մի մարդ չի կարող նկարագրել այն: Դա մի չքմաղ վայր էր կանաչ բուսականությամբ, որից նա սնվում էր մեծ բավականությամբ: Երեխան ասում է, որ այդ կանաչ վայրը տեսնելուց հետո անհուն սիրով է համակվել նրա հանդեպ և սիրում է այն ավելի, քան իր հորը, և խնդրում է իր ծնողին և հայր Լոնգհինոսին թույլ տալ իրեն վերադառնալ այնտեղ: Երեխան (թերթ 51v) բողոքում է հայր Լոնգհինոսին և հարցնում, թե որն է իր հանցանքը կամ մեղքը, որը պատճառ է հանդիսացել այն բանի համար, որ հայր Լոնգհինոսը գա իր հետևից, վերցնի իրեն այն գեղեցիկ կանաչ վայրից և հետ քերի այս «հոգեվարքով լեցուն» երկիրը: Հայր Լոնգհինոսը, երեխայի հորից մանրամասն տեղեկանալով պատահածի մասին, պահանջում է երեխայից պատմել իրեն (թերթ 52r), թե ինչ է իսկապես տեղի ունեցել իր՝ երեխայի հետ և ինչ է տեսել նա: Երեխան պատմում է, որ հենց այն պահին, երբ իր ոտքը կծում է օձը և ինքը մահանում է, ինքը տեսնում է մի մարդ՝ փայլատակող տեսքով և շողշողացող հագուստներով՝ կանգնած իր կողքին: Նա համբուրում է երեխայի բերանը, տանում նրան իր հետ Եդեմի Այգին և ցույց տալիս այնտեղ բազմաթիվ մրգատու ծառեր, որոնք երեխան երբեք նախկինում չէր տեսել: Հետո նա տանում է երեխային Հիսուս Քրիստոսի մոտ, ով հրամայում է տանել նրան դրախտում գտնվող այլ երեխաների մոտ: Սինչ երեխան ցնծում էր այլ մանուկների հետ միասին և այն աննկարագրելի գեղեցիկ կանաչ վայրը վայելում՝ սնվելով այդ վայրի բուսականությունից, հայտնվում է հայր Լոնգհինոսը և, վերցնելով մանկանը մյուս երեխաների միջից, հետ է բերում այս աշխարհ: Քանի որ երեխան այն գեղեցիկ և աննկարագրելի վայրից բաժանմանը այլևս չի կարող դիմանալ, խնդրում է հայր Լոնգհինոսին իրեն հետ ուղարկել այն գեղեցիկ վայրը, որպեսզի նա շարունակի ապրել այնտեղ գտնվող երեխաների հետ: Հայր Լոնգհինոսը կատարում է նրա խնդրանքը: Նա ասում է երեխային. «Գնա քո ճանապարհը խաղաղությամբ, որդիս»³⁶: Այդ պահին երեխան ննջում է (թերթ 52v): Հայր Լոնգհինոսը երեխային կրկին դրախտ ուղարկելուց հետո, ասում է երեխայի հորը. «Քեզ համար ավելի լավ է, որ քո որդին լինի Աստծո մոտ՝ քո մոտ լինելու և այս աշխարհում մի անուն թողնելու փոխարեն, որը կլինեք սերունդ քեզ համար»³⁷: Երախայի հայրը վերադառնում է տուն և պատմում այս պատմությունը

երեխայի մորը և դրանով իսկ մխիթարում և ուրախացնում նրան: Մայրը իր հերթին պատմում է այս եղելությունը հարևաններին և բարեկամներին, մինչև որ այս պատմությունը Կյուրեղ Ալեքսանդրացին է լսում և գալիս Լոնգինոսի մոտ: Երբ Լոնգինոսը, համեստությունից դողված, որոշ ժամանակ վարանելուց հետո պատմում է ողջ պատահածը Կյուրեղին, Կյուրեղը ասում է Լոնգինոսին. «Քո սուրբ աղոթքի շնորհիվ է, որ այդ ամենը տեղի ունեցավ»³⁸:

Այս պատմության միջոցով կարելի է տեսնել, որ արդեն իսկ Տիմոթեոս Կուզի նախորդը՝ Դիոսկորոս Ալեքսանդրացին երեխաների մասին դիտում է որպես Աստծո միջամտության շնորհիվ նրանց անցումը դեպի ավելի լավ, խաղաղ և երջանիկ կյանքը: Այդ կյանքը պատկանում էր Երկնային Արքայությանը, որտեղ երեխաները ավելի ուրախ և երջանիկ էին, քան ացավոր և հոգսառատ երկրային կյանքում, երբ իրենք իրենց ծնողների մոտ էին, քանի որ Երկնային Արքայության մեջ նրանք գտնվում են Հիսուս Քրիստոսի կողքին: Այս անցումը հնարավոր էր միայն երեխաների համար, որովհետև նրանք դեռ չէին կարող մեղք գործել: Հետևաբար, ծնողները չպետք է վշտանան իրենց երեխաների մահվան պատճառով, այլ նրանք պետք է ուրախանան, որ Աստված այսպես կոչված մահվան միջոցով իրենց երեխաներին այս անցավոր աշխարհից և ապագայում մեղքեր գործելու վտանգից ազատում և առավել ապահով ու բարվոք կյանքի համար իր մոտ է տանում: Այդ իսկ պատճառով Տիմոթեոսը վերոհիշյալ պատմությունը կնոջը ուղղված իր մխիթարական նամակում շարադրելուց հետո, խնդրում է նրան իր հորդորական խոսքերին անսալ և մխիթարվել դրանցով: Աստված կնոջ երեխաներին տարել է այնտեղ, «որտեղ այլևս մահ չկա, որպեսզի նրանք ապրեն իր (Աստծո) հետ հավիտյան»³⁹: Տիմոթեոս Կուզը (թերթ 53r) ներկայացնում է իր նախորդի՝ Դիոսկորոս Ալեքսանդրացու՝ երեխաների հետմահու վիճակին առնչվող հայացքները հետևյալ կերպ. «Իմ հայր սուրբ Դիոսկորոսը ինձ պատմել է՝ ասելով, որ երբ երեխաները մահանում են, Աստծո հրեշտակները գալիս են նրանց ծնողների նմանությամբ, նրանց ընդունելու համար: Երբ նրանք տեսնում են նրանց նմանությունը, նրանց հոգիները թռչում են նրանց ընդհառաջ ուրախության մեծ վայելության շնորհիվ»⁴⁰:

Դիոսկորոսի և Տիմոթեոս Կուզի՝ երեխաների մահվան հանդեպ այսպիսի մոտեցումը ցույց է տալիս, որ նրանք իրենց համայնքների այն անդամների մխիթարության համար, որոնց երեխաները անսպասելիորեն մահացել են, Աստծո միջամտության գաղափարն են առաջ քաշում: Երեխաների մասին Աստծո կամքն է: Աստված երեխաներին դրախտում ավելի լավ ու անհոգ կյանք շնորհելու համար մահվան միջոցով բաժանում է նրանց երկրային ծնողների և երկրային կյանքից և

դրանով կասեցնում երեխաների՝ ապագայում մեղքեր գործելու և երկրի վրա տառապելու վտանգը: Մահվամբ երեխաները հնարավորություն են ստանում երկնային հավիտենական անհոգ և անչարչար կյանքը Քրիստոսի կողքին վայելելու: Այս առումով Կուզը գրում է. «Ինչն է ավելի մեծ երջանկություն, քան այն, որը կարող է այս աշխարհում ծնված մարդուն վիճակվել, երբ նա մահանում է տակավին անմեղ երեխա լինելով»⁴¹: Նամակը, այնուհետև, ցույց է տալիս, որ, երբ մարդը դեռ մանուկ հասակում է մահանում, նա, ըստ Տիմոթեոսի, Աստծո ողորմածությամբ ճիշտ ժամանակին ազատվում է երկրային կյանքի բազում գալիք հոգսերից (ընտանեկան հոգսեր) և երկրային կյանքում հասնում մարդուն սպառնող սեռական ցանկությունից, «որը ավելի ուժգին է այրում, քան կրակի բոցը»⁴², և կարող է շատ ավելի հեշտ Երկնային Արքայություն գալ, քան չափահաս մարդիկ, որոնք առնչվում են երկրային կյանքի տարբեր հոգսերի հետ, կանգնած են մշտապես մեղք գործելու վտանգի առջև և այդ պատճառով ավելի դժվարությամբ են գալիս Երկնային Արքայություն, քան մանուկները⁴³: Այն, որ կնոջ երեխաները մահացել են, դա Աստծո կամքն է, ով կնոջ երեխաների համար ավելի ապահով և բարենպաստ կյանք էր նախատեսել, քան նրանց երկրային մայրը: Այս կապակցությամբ կարդում ենք Տիմոթեոսի մխիթարական նամակում. «Դու, սակայն, ով ընտրյալ, կամենում էիր, որ քո երեխաները միայն այս աշխարհում ապրեն, բայց Աստված, թո՛ղ օրհնվի նրա անունը, կամենում էր, որ նրանց հոգիները հավիտյան ապրեն: Եթե դու կամենում ես նրա կամքը կատարել, ու՛մ դու վստահում ես, երբ դու աղոթում ես ասելով «քո կամքը թող լինի» (Մատթեոս 6.10, ապա տես, որ Հոր կամքը ի կատար է ածվել և նրա (թերթ 54r) բարեհաճությունը կատարվել է: Եթե դու քո հոգսը նրա վրա գցես (հմմտ. 1 Պետրոս 5.7) և նրան վստահես, նա գիտի թե ինչն է քեզ համար օգտակար»⁴⁴: Կինը չպետք է իր երեխաների մահվան պատճառով վշտանա և չմխիթարվի, քանի որ անգամ «ամենակալ Աստվածը իր որդուն այս աշխարհ ուղարկեց մարդու հանդեպ սիրո պատճառով, քանի որ անգամ «ամենակալ Աստվածը իր որդուն այս աշխարհ ուղարկեց մարդու հանդեպ սիրո պատճառով, և նա խաչվեց ձեր համար»»⁴⁵: «Նայիր, հետևաբար Աստծո ողորմության մեծությունը», շարունակում է Տիմոթեոսը, «և հիացիր նրա բարության մեծությամբ»⁴⁶: Քանի որ Աստված ինքն է բոլոր մարդկանց արարիչը, նա ունի, ըստ Կուզի, իշխանություն բոլոր մարդկանց վրա և կարող է ինչպես երեխաներին, այնպես էլ ծերերին վերցնել այս երկրային կյանքից: Աստված նրանց վերցնում է իր արքայությունը, ովքեր բարի գործեր են կատարում: Աստծո սերը և ողորմությունը մարդկանց հանդեպ այնքան մեծ են, որ Աստված իրապես վստահում է յուրաքանչյուր այն հոգու համար, որը մատնվում է

կորստյան: Տիմոթեոսը գեղեցիկ համեմատություն է կատարում Աստծո և կավագործի միջև. «եթե խեցեղեն իրերից մեկը կոտրվում է, այն բանից հետո, երբ կավագործը աշխատել է նրա վրա և հուզվել, մի թե կավագործը մեծապես չի վշտանա այդ կապակցությամբ՝ հիշելով հյուծված լինելը իր աշխատանքից: Այս ինչպես չի վշտանա Աստված (թերթ 54v), բնության արարիչը, այն հոգու համար, որը մատնվում է կորստյան»⁴⁷: Աստված իր անչափ սիրուց և ողորմությունից է կնոջ երեխաներին դեռ մանուկ հասակում տարել իր մոտ՝ ազատելով նրանց երկրային անօգուտ տառապանքներից և վտանգներից:

Իր նամակի վերջում Կուզը հայտնում է, որ իր նամակը գրում է «մեծ նեղության մեջ», այն է՝ իր աքսորում, և այդ պատճառով չի կարող ավելի երկար գրել⁴⁸: Նա ցանկանում է, որ Աստված կնոջը ուժ տա ուղղափառ հավատքի մեջ և բարեկեցություն ու խաղաղություն պարգևի եկեղեցիներին: Նա աղոթում և միջնորդում է կնոջ համար, որպեսզի նա Սուրբ Երրորդության գործությամբ փրկվի: Տիմոթեոսը ավարտում է իր նամակը Սուրբ Երրորդության փառաբանությամբ:

Ամփոփում

Տիմոթեոս Կուզի մխիթարական նամակի բովանդակությունը ի մի բերելով, կարելի է հետևյալ երկու եզրակացություններին համգել.

ա) Երեխաների մահը Աստծո այն պարգևն է, որի միջոցով երեխաները, դեռ այնքան չափահաս չլինելով, որ մեղքեր գործեն, երկրային անցավոր կյանքի հոգսերից, գայթակղություններից և տառապանքներից վաղաժամ ազատվում են՝ իրենց մահվանից հետո Երկրային Արքայության հավիտենական, տառապանքներից զուրկ և անհոգ կյանքը ժառանգելով: Այդ արքայությունը Տիմոթեոսը պատկերում է որպես մի գեղեցիկ, խաղաղ վայր, որը լի է կանաչ բուսականությամբ և այդ բուսականությունից սնվող երեխաներով:

բ) Վաղաժամ մահվան միջոցով երեխաները կարող են Աստծո նախախնամության շնորհիվ ապագա մեղսագործության և այս աշխարհի գայթակղությունների վտանգից խուսափել: Սա իր հերթին նշանակում է, որ դժոխք գնալու վտանգը երեխաների՝ նրանց վաղաժամ մահվան պատճառով, ինչպես Կուզն է իր նամակում ուսուցանում, հեռու է մնում, քանի որ երեխաները իրենց մահվանից հետո գնում են անմիջապես Երկնքի Արքայություն:

**THE ETHIOPIC LETTER OF THE PATRIARCH OF ALEXANDRIA
TIMOTHEUS II AELURUS CONCERNING THE DEATH OF CHILDREN**

In this article an Ethiopic letter belonging to Patriarch Timothy II of Alexandria (457- 477) is investigated. The letter concerns the death of children and is addressed to Arbikeya, a certain woman who lost all three of her children within a very short span of time. She wrote to Timothy Aelurus, demanding from him a theological and pastoral explanation for her plight. The Archbishop's answers contain the prevailing monastic views of the Desert Fathers, that man is born to inherit the kingdom of God and not to enjoy life in this transient world. The younger a man dies the better, for he dies without sins and can enter the heavenly kingdom without any difficulty as a child. If he lives long, unless he chooses monastic life, he suffers worries in this world and is liable to commit sins that would make hard his going into the heavenly kingdom and deprive him of the life to come. Mothers are caretakers of God's children.

The latter has been translated into English and published by Getatchew Haile in *Journal of Theological Studies*, Vol. 38, Pt. I, April 1987, pp. 34-57. The text of the letter is taken from EMMML (= Ethiopian Manuscript Microfilm Library) 6307, a microfilm of an undated manuscript belonging to the church of Ladeta in Yäjjju, Wollo (central Ethiopia), copied in a late sixteenth-century hand (20.5 × 17 cm., 81ff., 2 cols., 19 lines to a column). The letter occupies fos. 46v-47v and 49r-54v of the manuscript. This letter seems to be unique; catalogues of the known Ethiopic manuscripts do not show the existence of another copy of the text of the letter.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՅԻՆՆԵՐ

1. Տիմոթեոս Կուզի կյանքի և գործունեության վերաբերյալ մանրամասն տեղեկության համար տե՛ս՝ *The Coptic Encyclopaedia*, Ed. in Chief Aziz S. Atiya, New York – Toronto, 1991, vol. 7, p. 2263-2268.
2. Տե՛ս՝ Torrance Iain R., *Timotheus Aelurus, Theologische Realenzyklopaedie* 23 (այսուհետև՝ TRE), Berlin – New York, 2002, p. 566, ինչպես նաև՝ Grillmeier A., Hainthaler T., *Christ in Christian Tradition*, London – Louisville, 1996, vol. 2/4, p. 7-9.
3. Ebied R., Wickham L., *A Collection of Unpublished Syriac Letters of Timothy Aelurus*, *Journal of Theological Studies* (այսուհետև՝ JTS) 21, p. 321-269.
4. *Timotheus Aelurus, des Patriarchen von Alexandrien Widerlegung der auf der Synode zu Chalcedon festgesetzter Lehre*, ed. Ter-Mekertsschian K. und Ter-Minassiantz E., Echmiadzin – Leipzig, 1908.
5. *Timoty Aelurus, Refutatio synodi Chalcedonensis et tomi Leonis* (CPG 5482). Չեռագիր Br. L. Add. 12156, թերթեր 39v-42 va թերթերը սկզբնապես

ֆրանսերեն են թարգմանվել և հրատարակվել Ֆ. Նոյի կողմից: Տե՛ս՝ *Patrologia Orientalis* (այսուհետև՝ *PA*), № 13, Brepols, 1993, p. 218-236. Նույն ասորերենով պահպանված երկի 42v-51v և 59v-61v թերթերը հրատարակել են Ռ. Էբայդի և Լ. Վիքհամի կողմից, տե՛ս՝ *Orientalia Lovaniensia Analecta* (այսուհետև՝ *OLA*), № 18, Leuven, 1985, p. 120-142 (ասորերեն տեքստը), p. 143-166 (անգլերեն թարգմանությունը): Դեռ չեն հրատարակվել 51v-59v թերթերը (մեջբերումներ 449 թ. Եփեսոսի ժողովի («Ավագակաց ժողով») գործերից): Այս կապակցությամբ տե՛ս՝ Ebied R., Wickham L., *OLA*, № 18, էջ 119: Ասորերենով պահպանված նշված երկից մասնակի հատվածներ են թարգմանվել մաս Յ. Լեբոնի կողմից, տե՛ս՝ Lebon J., *La christologie de Timothée Aelure... d'après les sources syriaques inédites, Revue d'Histoire Ecclésiastique* (այսուհետև՝ *RHE*), № 9, Leuven, 1908, p. 677-702. Այս աշխատությունը մինչ այժմ համարվում է ամենակարևոր ուսումնասիրությունը Տիմոթեոս Կուզի Քրիստոսաբանության վերաբերյալ:

6. Getatchew H., *An Ethiopic Letter og Timothy II of Alexandria Concerning the Death of Children*, *Journal of Theological Studies* (այսուհետև՝ *JTS*), № 38, 1987, p. 34-57.

7. Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 34:

8. Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 34:

9. Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 34:

10. Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 34:

11. Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 35:

12. Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 35:

13. Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 35:

14. Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 35:

15. Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 35:

16. Տե՛ս՝ մաս Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 35-36:

17. Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 36:

18. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 38, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 50:

19. Հմմտ. Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 36:

20. Լոնգինոսի համար առավել մանրամասն տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 36:

21. Frend W., *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge, 1972, p. 155.

22. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 38, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 50:

23. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 38-39, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 50:

24. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 39, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 50:

25. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 39, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 51:

26. Հղում Սադոնս 44(45).10-ին: Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 40, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 51:

27. Եթովպերեն տեքստի համար տես Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 40, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 51:

28. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 40, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 51:

29. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 41, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 51-52:

30. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 41, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 52:

31. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 42, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 52: Տիմոթեոս Կուզը երկրային կյանքի գայթակղություններից և վտանգներից պաշտպանվելու համար միջոց է համարում մարդկանց իրենց վանական կյանքին նվիրելը: Իր երեխաներին կորցրած մոր տրտունջները նա համեմատում է նաև այն բանի հետ, որ շատ ծնողներ ուրախանում են, երբ իրենց երեխաները շնանում են, սակայն տխրում են (պատռում են իրենց հանդերձանքը, պոկում են մագերը և արտասվում), երբ երեխաները իրենց նվիրում են վանական կյանքին՝ մաքուր կյանքով ապրելու համար: Կնոջ տրտունջները այս պարագայում հիշեցնում են իրենց երեխաների՝ երկրային անցողիկ հաճույքներով և վայելքներով ուրախացող, սակայն մաքուր վանական կյանքի նրանց ընտրությամբ վշտացող ծնողներին, քանի որ դրանցով անտեսում է այն առավել վսեմ ու երանելի իրականությունը, որն է երկնային հավիտենական արքայությունը իր երեխաների կողմից: Տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 42 և էջ 52:

32. Այս մասին կարդում ենք Կուզի կողմից կնոջ մամակից մեջբերվող հատվածում: Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 42, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 52:

33. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 42, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 52:

34. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 42-43, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 52-53:

35. Կամ՝ «ուրացող»:

36. Եթովպերեն տեքստի համար տես՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 46, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 54:

37. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 46, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 54-55:

38. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 46, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 54:

39. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 47, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 55:

40. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 47, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 55:

41. Եթովպերեն տեքստի համար տես՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 47, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 55:

42. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 47, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 55:

43. Կուզը գրում է, որ ճգնափորները, սակայն, ընկալել են երկրային կյանքի հոգսերի ոչ օգտակար լինելը, և այդ իսկ պատճառով, խուսափելով երկրային կյանքի անշահավետ հոգսերից, «իրենց կյանքի բոլոր օրերը նրանք անցկացնում են լեռներում և անապատներում»: Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 48, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 56:

44. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 48, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 56:

45. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 49, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 56:

46. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 49, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 56:

47. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 49, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 56:

48. Եթովպերեն տեքստի համար տե՛ս՝ Getatchew H., նշվ. աշխ., էջ 49, անգլերեն թարգմանության համար՝ էջ 56: